

А.Р Джунисбекова

Сенер лектор

Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Университеті

Тараз Қазақстан

Dzhunisbekova2021@mail.ru

ДАЛА ДИПЛОМАТИЯСЫ: КӨШПЕЛІЛЕРДІҢ КЕЛІССӨЗ ЖҮРГІЗУ МӘДЕНИЕТІ

Аңдатпа. Мақалада көшпелі қоғамдардың ауызша мәдениетіне тән далалық дипломатияның қадыптасу ерекшеліктері мен ерекшеліктері ғылыми талданды. Көшпенділердің дипломатиялық тәжірибесі қоғамдық-саяси құрылыммен, дәстүрлі құқықтық нормалармен және дүниетаныммен тығыз байланысты болды. Зерттеу елшілік институтының қызыметі, ауызша шарттардың құқықтық маңыздылығын, сондай-ақ дипломатиялық процестегі ант пен символдық әрекеттің ролін қарастырады. Халықаралық қатынастарда күй қолданумен қатар, көшпенділер билеушілері келіссөздер мен татуласу тетіктерін тиімді қолдана алды. Ынтымақтастық, өзара сенім және билік ұғымдары келісімдердің орындалуын камтамасыз ететін негізгі факторлар ретінде анықталды. Зерттеу нәтижелері дала дипломатиясының көшпелі өркениетте жүйелі және дамыған институт болғанын және оның халықаралық қатынастар тарихындағы маңыздылығын көрсетеді.

Тірек сөздер: Дала дипломатиясы, көшпелілер, келіссөз мәдениеті, елшілік институты, ауызша келісімдер, дәстүрлі құқық, халықаралық қатынастар.

Кіріспе. Қазіргі тарих ғылымында халықаралық қатынастар мен дипломатия тарихын зерттеу отырықшы өркениеттердің тәжірибесімен шектелмейді, бірақ көшпелі қоғамдардың саяси мәдениетін жан-жақты қарастыруды қажет етеді. Бұл тұрғыда Еуразиялық кеңістікке негізделген далалық дипломатия көшпелі өркениеттердің маңызды құрамдас бөлігі ретінде ерекше ғылыми қызығушылық тудырады. Ұлы дала аумағын мекендеген көшпелі халықтар ғасырлар бойы көрші мемлекеттермен саяси, экономикалық және мәдени дипломатиялық байланыстар орнатып, халықаралық қатынастар жүйесінде белсенді рөл атқарды. Алайда ұзақ уақыт бойы көшпенділердің тәжірибесі әскери саясаттың екінші немесе көмекші құралы ретінде қарастырылды. Көшпелі қоғамдардың тарихына

қатысты мұндай бейімділік отырықшы өркениеттердің жазбаша деректеріне негізделген зерттеулердің басым болуымен байланысты болды.[2] Қытай, парсы, араб және еуропалық авторлардың еңбектерінде көшпенділер көбінесе сыртқы бақылаушының көзқарасымен сипатталады және олардың саяси мәдениетінің ішкі тетіктерін толық ашпады. Дегенмен, деректерді сыни талдау көшпенділердің ауызекі сөйлеу мәдениетінің күрделі және жүйелі сипатын көрсетеді. Далалық дипломатияның қалыптасуы көшпелі қоғамдық-саяси қоғамның құрылымымен, билік жүйесімен және дәстүрлі құқықтық нормаларымен тығыз байланысты болды. Көшпенділерде жазбаша орталықтандырылған басқару жүйесінің болмауы ауызша құқық әдет-ғұрыптың маңыздылығын арттырды. Осыған

байланысты халықаралық қатынастардағы негізгі құқықтық тетік, ауызша шарттар, ант беру, символдық рәсімдер болды. Бұл ерекшелік далалық дипломатияны жазбаша шарттарға негізделген мемлекеттердің отырықшы дипломатиясынан айқын ажыратады. Қазақстандық және шетелдік зерттеушілердің жұмыстары көшпелі дипломатия мәселесіне қатысты бірқатар құнды тұжырымдарды қамтиды. Кляшторный мен Сұлтанов көшпелі мемлекеттердің сыртқы саяси байланыстарының жүйелілігін атап өтіп, елшіліктер институты тұрақты болғанын атап өтті. Екінші жағынан, Бартольдтың түркі-моңғол еңбектерінде халықаралық мемлекеттерінің қатынастардағы белсенділігі дипломатиялық икемділігі кеңінен қарастырылады [3]. Бұл зерттеулер далалық дипломатияның тарихи негіздерін ашудың маңызды теориялық негізін құрайды. Ұлттық тарихнамада көшпенділердің саяси мәдениеті мен дәстүрлі құқықтық жүйесін зерттеуге деген қызығушылық артып Артықбаевтың еңбектерінде қазақ қоғамының дәстүрлі құрылымы және дипломатиялық практикамен тығыз байланыстағы билік қатынастары қарастырылады. Қойгелдиевтің еңбектерінде көшпенділердің тарихи санасының ерекшеліктері мен саяси ойлау жүйесі талданады. Бұл жұмыстар далалық дипломатияны мәдени-өркениеттік құбылыс ретінде түсінуге мүмкіндік береді. Зерттеудің өзектілігі сонымен қатар халықаралық қатынастардың қазіргі теориясындағы рөлінің мәдени сананың артуына байланысты. Көшпенділердің ауызекі мәдениетін зерттеу сенімге, беделге моральдық негізделген және жауапкершілікке дипломатиялық модельдің тарихи үлгісін береді [4]. Бұл модель қазіргі дипломатиялық тәжірибеде мәдениетаралық диалогты дамыту тұрғысынан маңызды ғылыми мәнге ие. Бұл

зерттеудің мақсаты далалық қалыптастыруының дипломатияның алғышарттарын, көшпенділердің ауызекі сөйлеу мәдениетінің негізгі принциптерін және оның халықаралық қатынастар тарихындағы орнын ғылыми анықтау болып табылады. Зерттеуде көшпелі қоғамдарға дипломатиялық тән кешенді механизмдерге жүргізіліп, олардың талдау саяси мәдениеттегі орны анықталды.[5] Бұл зерттеудің нәтижелері көшпелі өркениетті тек біржақты әскери сипатымен ғана емес, сонымен қатар дамыған дипломатиялық дәстүрлері бар ретінде бағалауға қоғам мүмкіндік береді.

Зерттеу шарттары мен әдістері.

Бұл зерттеу жұмысы көшпелі қоғамдарға далалық дипломатияның ерекшеліктерін, ауызекі мәдениетін сөйлеу қалыптастыру жағдайларын және оның тарихи-әлеуметтік негіздерін анықтауға бағытталған. Зерттеу нысаны ретінде Еуразиялық кеңістікті мекендеген көшпелі халықтардың (сақтар, ғұндар түріктер, қыпшақтар, моңғолдар, қазақтар) халықаралық қатынастарының тәжірибесі дипломатиялық алынды. Зерттеу тақырыбы-көшпенділер келіссөздерінің әдістері, елшілік институты, ауызша шарттардың және құқықтық сипаты дипломатиядағы дәстүрлі рәсімдердің рөлі. Зерттеудің негізгі алғышарты жан-жақты дереккөздерге шолу. Сонымен бірге жазбаша ақпаратпен қатар ауызша тарихи дәстүрлер, шежірелер, құқықтық нормалар мен этнографиялық материалдар қоғамда қолданылды. Көшпелі жазбаша құжаттардың шектеулі болуына байланысты зерттеудің негізгі әдіснамалық алғышарты ауызша келісімдер мен ант беру институтының маңыздылығын ескеру болып табылады. Зерттеуде ортағасырлық шығыс және Батыс

деректері, соның ішінде қытай жазбалары, парсы-түрік тарихи жазбалары, Араб географтарының еңбектері және орыс және еуропалық саяхатшылардың еңбектері кеңінен. Бұл дереккөздер көшпенділердің сыртқы саяси байланыстары, елшілердің қызметі және дипломатиялық рәсімдер туралы маңызды ақпарат береді. Сонымен қатар, зерттеудің нақты базасын "Жеті жарғы", судьялардың сөйлеген сөздері, қазақ құқығының дәстүрлі жүйесіне жататын шешендік өнер үлгілері толықтырды. Зерттеудің әдіснамалық негізі тарихи танымның жалпы ғылыми және арнайы әдістері болып табылады. Тарихи-салыстырмалы әдіс көшпелі және отырықшы өркениеттердің дипломатиялық тәжірибесіне талдау жүргізуге мүмкіндік берді.[2] Бұл әдіс далалық дипломатияның ерекшелігін, оның билікке емес, келісім мен билікке негізделген сипатын анықтауда маңызды рөл атқарды. Тарихи және типологиялық әдіспен мобильді дипломатияның даму кезеңдері мен негізгі модельдері анықталды. Бұл әдіс әртүрлі тарихи дәуірлердегі ауызекі формалардың ұқсастықтары мен айырмашылықтарын жүйелеуге мүмкіндік берді. Екінші жағынан, тарихи-генетикалық әдіс далалық дипломатияның себептерін, оның пайда болу қоғамдық-саяси байланысын құрылыммен ашуға бағытталған. Дереккөздерді талдау әдісі зерттеулерде кеңінен қолданылды. Бұл әдіс қолданылған жазбаша деректерді олардың шығу тегі, авторлық ұстанымы және тарихи дәлдігі тұрғысынан сыни тұрғыдан қарауға мүмкіндік берді. Көшпенділер туралы ақпараттың көп сыртқы бақылаушылар жазғанын ескере отырып, олардың бағалауларына субъективті салыстырмалы талдау жүргізу қажет болды. Сонымен қатар, құрылымдық-функционалдық тәсіл елшілік институтының қоғамдағы

орнын, оның саяси және қоғамдық қызметін анықтауға бағытталған. Бұл әдіс арқылы елшілер тек ақпарат тасымалдаушы ретінде ғана емес, сонымен қатар бітімгершілік, делдал символдық қайраткерлер ретінде де әрекет ететіні анықталды. Ант беру, сыйлықтармен алмасу, қонақжайлылық рәсімдері дипломатиялық процестің ажырамас бөлігі ретінде қарастырылды. Зерттеу сонымен қатар пәнаралық тәсілді қолданды. Тарих ғылымымен қатар құқықтану этнология, және Мәдениеттанудың теориялық тұжырымдамалары қолданылды. Бұл тәсіл далалық дипломатияны саяси құбылыс ретінде ғана емес, мәдени-өркениеттік құбылыс ретінде де қарастыруға мүмкіндік берді. Қорытындылай келе, пайдаланылған зерттеу шарттары мен әдістері көшпенділердің ауызекі мәдениетін жан-жақты талдауға, далалық дипломатияның тарихи маңыздылығын ғылыми негіздеуге мүмкіндік берді [2]. Зерттеу нәтижелері көшпелі қоғамдардың халықаралық қатынастар жүйесінде өз орнын алатынын көрсетеді.

Зерттеу нәтижелері және талқылау. Жүргізілген зерттеу нәтижелері көшпелі қоғамдарда қалыптасқан далалық дипломатия қарапайым немесе стихиялық құбылыс емес, өзінің принциптері механизмдерімен тарихи қалыптасқан күрделі жүйе екенін көрсетті. Көшпенділердің ауызекі мәдениеті олардың әлеуметтік құрылымына, Саяси билік жүйесіне және дәстүрлі нормаларына тікелей байланысты дамыды. Зерттеудің құқық негізгі нәтижелерінің бірі-мобильді дипломатияда ауызша шарттардың заңды күші әсіресе жоғары бағаланады. Жазбаша келісімдер кең таралмағанымен, ант берген келісімдер міндетті құқықтық норма ретінде қабылданды. Бұл көзқарас көшпелі қоғамдағы сөздер үшін моральдық қаттылық пен жауапкершіліктің маңыздылығын

көрсетеді. Бұл ерекшелік отырықшы өркениеттердегі жазбаша жағдайларға негізделген дипломатиялық тәжірибеден айқын айырмашылықты көрсетеді. Зерттеу нәтижелері елшілік институты көшпенділердің халықаралық қатынастарындағы басты құралға айналғанын көрсетеді. Елшілер билеушінің ресми өкілдері ғана емес, сонымен қатар қақтығыстардың алдын алатын саяси келісімдерді шешуде делдал ретінде қызмет етті. мен Кляшторный Сұлтановтың еңбектерінде елшілердің жоғары әлеуметтік мәртебесі және қол сұғылмаушылық қағидатын сақтау атап өтілді. Бұл деректер елшілік институтының тұрақты және жүйелі болғандығын көрсетеді. Сонымен қатар, зерттеу дипломатиялық рәсімдердің маңыздылығын символдық анықтады. алмасу, Келіссөздердің сәтті аяқталуына ықпал еткен маңызды фактор сыйлықтармен қонақжайлылық дәстүрлері, татуласу кезінде жасалған рәсімдер болды. Артықбаевтың пікірінше, бұл рәсімдер көшпелі қоғамда сенім орнатудың және әлеуметтік тепе-теңдікті сақтаудың негізгі тетігі болды. Бұл тұжырым зерттеу нәтижелерімен толығымен сәйкес келеді.[2] Талдау нәтижелері көшпенділер билеушілерінің дипломатиялық саясатта икемді болғанын көрсетеді. Әскери күш пен келіссөздер тактикасы жағдайға байланысты бір-бірін толықтыра отырып қатар қолданылды. Бартольдтың еңбектерінде түркі-Моңғол мемлекеттерінің сыртқы саясатында бейбіт келісімдер жиі басым болатындығы атап өтілді. Бұл факт көшпенділердің дипломатиялық ойлауының прагматизмін дәлелдейді. Сонымен қатар, зерттеу нәтижелері мобильді аймақтық тек дипломатияның деңгейде ғана емес, сонымен қатар халықаралық қатынастар жүйесінде де маңызды рөл

атқаратынын көрсетеді. Қытаймен, Персиямен және Ресеймен келіссөздер далалық дипломатияның кең ауқымын растайды. Сарткожевичтің зерттеулерінде Ұлы Дала кеңістігінің геосаяси маңызы көшпенділердің дипломатиялық белсенділігін ынталандыратын негізгі факто ретінде қарастырылады.[5] Қорытындылай келе, нәтижелері дала дипломатиясының көшпелі қоғамдардың саяси мәдениетінде орталық орын алатынын және оның келіссөздер жүргізу тәжірибесінің әлемдік дипломатия тарихында маңызы бар екенін дәлелдейді. Алынған көшпенділердің дипломатиялық тәжірибесін кешенді түрде қайта бағалауға, алдыңғы зерттеулерді толықтыруға мүмкіндік береді.

Қорытынды. Жүргізілген зерттеулер көшпелі қоғамдарға тән далалық дипломатияның тарихи-өркениеттік маңыздылығын, оның калыптасу ерекшеліктері мен келіссөздер жүргізу мәдениетін жан-жақты талдауға мүмкіндік берді. Зерттеу нәтижелері көшпелі дипломатияның карапайым тәжірибе емес, қоғамдық-саяси құрылыммен, дәстүрлі және құқықтық дүниетанымдық құндылықтармен тығыз байланысты дамыған институт болғандығын дәлелдейді [4]. Зерттеу барысында көшпелі халықаралық қатынастар жүйесінің ерекше Көшпенділердің сыртқы саясаты тек әскери күшке ғана емес, келіссөздер, татуласу және дипломатиялық шарттар жасасу тетіктеріне де негізделді. Бұл олардың саяси ойлау сипаты қоғамдағы анықталды. жүйесінің прагматикалық икемді Көшпенділер болғанын және көрсетеді. билеушілері халықаралық жағдайды дәл бағалап, өзара әрекеттесу үшін күш пен дипломатиялық қолдана алды. келіссөздерді Далалық негізгі бірі-ауызша дипломатияның сипаттамала-

рының шарттар мен ант беру институтының заңды маңызы.[5] Жазбаша келісімдер кең таралмағанымен, ант беру туралы келісімдер қоғамда заңды күшке ие болды. Бұл көшпелі қоғамда сөздің күші, Арнамыс және моральдық жауапкершілік ұғымдары жоғары бағаланғанын көрсетеді. Аталған құндылықтар орындалуын шарттардың қамтамасыз етудің нәтижелері елшілік негізгі әлеуметтік тетігі болды. Зерттеу нәтижелері елшілік институтының мобильді дипломатиядағы шешуші ролін анықтады. Билеушінің ресми өкілі ретінде елшілер мемлекетаралық қатынастарды реттеуге ғана емес, сонымен бірге ақпарат алмасу, қақтығыстардың алдын алу және бейбіт келісімдерге қол жеткізу міндеттерін де атқарды. Елшілерге қол сұғылмаушылық қағидатын сақтау көшпенділердің дипломатиялық мәдениетінің жоғары деңгейін және халықаралық құқықтың ерте нысандарының болуын куәландырады. Сонымен қатар, зерттеу дипломатиялық рәсімдер мен символдық әрекеттердің маңыздылығын жанжақты талдады. Сыйлықтармен алмасу, қонақжайлылық дәстүрлері, рәсімдер келіссөздер процесінің ажырамас бөлігі ретінде сенімді нығайтуға және әлеуметтік тепе-теңдікті сақтауға бағытталған. Бұл процедуралар дипломатиялық қатынастарды ресімдеудің нақты мысалы болып табылады және көшпелі қоғамның мәдени кодын анықтайды. Зерттеу шығу дипломатиясының аймақтық ғана емес, халықаралық деңгейде де әсерін көрсетті. Қытаймен, Персиямен, Византиямен, Ресеймен және ислам әлемімен дипломатиялық

қатынастар Ұлы Дала кеңістігінің геосаяси маңыздылығын көрсетеді. Көшпелі мемлекеттер Еуразиядағы саяси процестерге белсенді қатысып, халықаралық қатынастар жүйесінде маңызды орын алды. Бұл деректер көшпенділерді тек әскери күш иелері ретінде ғана емес, сонымен қатар халықаралық саясаттың толыққанды субъектілері ретінде қарастыру қажеттілігін көрсетеді. Жұмыстың теориялық маңызы дала дипломатиясы көшпелі өркениеттің ажырамас бөлігі қарастырылды және әлемдік дипломатия тарихындағы өз орнын ғылыми негіздеді. Зерттеу нәтижелері көшпелі қоғамдар туралы қалыптасқан біржақты көзқарастарды қайта қарауға және олардың саяси мәдениетін жаңаша бағалауға мүмкіндік береді. Практикалық тұрғыдан алғанда, зерттеу материалдары Қазақстан тарихын, халықаралық қатынастар тарихын, дипломатия және мәдениеттану теориясын оқытуға жарамды.[6] Сонымен қатар, далалық дипломатия принциптері мәдени диалог пен сенімге негізделген келіссөздердің маңыздылығын түсіну үшін қазіргі дипломатиялық тәжірибеде өзекті болып табылады. Қорытындылай келе, зерттеу далалық дипломатияның көшпелі қоғамдардың тарихи дамуы мен саяси мәдениетінде шешуші рөл дәлелдеді. Көшпенділердің ауызекі мәдениеті-халықаралық қатынастардың дамуына елеулі үлес қосқан, құқықтық және моральдық нормаларға негізделген тарихи сабақтастылығы бар күрделі құбылыс. Бұл нәтижелер болашақта көшпелі өркениеттерді зерттеуде жаңа ғылыми бағыттарды қалыптастыру үшін негіз бола алады.

Әдебиеттер тізімі

1. Кляшторный, С.Г. Қазақстан. Үш мыңжылдық тарихы. С.Г. Кляшторный, Т.И. Сұлтанов / Алматы: Атамұра, 2004.
2. Бичурин, Н.Я. Собрание сведений о народах, обитавших в Средней Азии. – М., 1950.
3. Бартольд, В.В. Түркі-монғол халықтарының тарихы. – Алматы, 1998.
4. Қойгелдиев, М. Қазақ тарихының мәселелері. – Алматы: Санат, 2010.
5. Артықбаев, Ж. Қазақ қоғамының дәстүрлі құрылымы. – Астана, 2012.

6. Сартқожаұлы, Қ. Ұлы дала дипломатиясы және тарихи сабақтастық. – Алматы, 2018.

А.Р. Джунибекова

*Ш.Мұртаза атындағы Халықаралық Тараз Университеті
Тараз Қазақстан*

СТЕПНАЯ ДИПЛОМАТИЯ: КУЛЬТУРА ВЕДЕНИЯ ПЕРЕГОВОРОВ У КОЧЕВНИКОВ

Аннотация. В статье с научной точки зрения анализируются особенности формирования степной дипломатии и культура ведения переговоров, характерные для кочевых обществ. Дипломатическая практика кочевников была тесно связана с их социально-политической структурой, традиционными правовыми нормами и мировоззренческими установками. В исследовании рассматриваются деятельность посольского института, правовое значение устных соглашений, роль обрядов принесения клятвы и символических действий в дипломатическом процессе. Кочевые правители в международных отношениях наряду с применением силы эффективно использовали переговорные и миротворческие механизмы. Верность слову, взаимное доверие и авторитет выделяются как ключевые факторы, обеспечивавшие исполнение договоренностей. Результаты исследования свидетельствуют о том, что степная дипломатия представляла собой системно сформированный и развитый институт в кочевой цивилизации и занимала важное место в истории международных отношений.

Ключевые слова: степная дипломатия, кочевники, культура ведения переговоров, посольский институт, устные соглашения, традиционное право, международные отношения.

A.R. Junisbekova

International Taraz University named after sh.Murtaza Taraz Kazakhstan

STEPPE DIPLOMACY: THE NEGOTIATION CULTURE OF NOMADIC SOCIETIES

Abstract. This article provides a scholarly analysis of the formation of steppe diplomacy and the negotiation culture characteristic of nomadic societies. The diplomatic practices of nomads were closely linked to their socio-political structures, traditional legal norms, and worldview principles. The study examines the functions of the embassy institution, the legal significance of oral agreements, and the role of oath-taking rituals and symbolic actions in diplomatic processes. In international relations, nomadic rulers effectively combined the use of military force with negotiation and peacemaking mechanisms. Adherence to one's word, mutual trust, and authority are identified as key factors ensuring the fulfillment of agreements. The findings demonstrate that steppe diplomacy constituted a systematic and well-developed institution within nomadic civilization and held a significant place in the history of international relations.

Keywords: Steppe diplomacy, nomads, negotiation culture, embassy institution, oral agreements, traditional law, international relations.

7.02.2026 ж. баспаға түсті

31.03.2026 ж. басып шығаруға қабылданды

Мақалаға сілтеме:

Copyright: © 2024 by the authors. Submitted for possible open access publication under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution (CC BY NC) license (<https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).